

խոսելիք կա, որ չի կարելի կատարել զրի և պատվիրարկության միջոցով, բայց միայն անձանք դեմ առ դեմ հանդիպումով։ Սակայն Տիգրանը պատվիրակության դիտավորությունը գիտնալով՝ Աժդահակի խորհուրդներից ոչ մի բան ծածուկ չի թողնում, այլ զրով հայտնում է, ինչ որ նրա սրտի խորքում կար։ Երբ այսպիսով շարությունը հայտնի դարձավ, այլևս ոչ մի խոսքով, ոչ մի խորամանկությամբ չէր կարելի շարությունը քողարկել, և այնուհետև թշնամական դրությունը հայտնի գրգովում էր։

Եվ Հայոց թագավորը զորք է ժողովում Կապադովկիայի սահմաններից, Վրաց և Աղվանից ընտիրները՝ որոնք որ կային, և Մեծ ու Փոքր Հայքի բոլոր ընտիրները, և ամբողջ զորությամբ դիմում է Մեղացոց կողմերը։ Վտանգը հարկադրում է Աժդահակին Հայկազունի դեմ եկնել պատերազմով ոչ փոքր բազմությամբ։ Հակառակության զործը ձգձգվում էր մինչև հինգ ամիս, որովհետև արագ ու առողջ զործը թուլանում է, քանի որ Տիգրանը մտածում էր իր սիրելի քրոջ Տիգրանուին մասին։ Նա աշխատում էր այնպիսի մի հնար գտնել, որ Տիգրանուին փրկվելու ձար գտնի։ Երբ այս հաջողվում է, մոտենում է և կռվի ժամը։

Բայց զովում եմ իմ քաջամարտիկ նիզակավորին, որ բոլոր անդամներով համաշափ էր, մեկը մյուսին ամեն կերպ պատշաճեցրած, կատարյալ գեղեցիկ հասակով, առույգ և ուժի կողմից իրեն հավասարը չունեցող։ Եվ ինչու եմ խոսք երկարացնում, կովի ժամանակ Աժդահակի երկաթե ամուր զրահը ինչպես ջուր ձեղքելով՝ Աժդահակին շամփրում է իր նիզակի ընդարձակ տեղին, և ձեռքը հետ քաշելիս՝ նրա թոքերի կեսն էլ զենքի հետ դուրս է բերում։ Բայց կրիվն սքանչելի էր, որովհետև քաջեր քաջերի հանդիպելով՝ ոչ մեկը մյուսին շուտով թիկունք չէր դարձնում, ուստի պատերազմը երկարում էր բավական ժամեր, մինչև զործին վերջ էր դնում Աժդահակի մահը։ Այս բարեբախտ ոլովածը նոր փառք էր ավելացնում Տիգրանին։

Լ (ԼԱ)

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԻՐ ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՔՈՒՅՑՐՆ ՈՒՂԱՐԿԵՑ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ, ԱՅԼԵՎ
ԱԺԴԱՀԱԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿՆՈԶ՝ ԱՆՈՒՅՇԵՐԻ ԲՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այս էլ է պատմվում, թե այս զործը վերջանալուց հետո Տիգրանը իր քույր Տիգրանուին թագավորավայել ու մեծ բազմությամբ ուղարկում է Հայաստան՝ այն ավանը, որը Տիգրանը շինեց իր անունով, այսինքն՝ Տիգրանակերտ⁵⁸, և այն

58 Տիգրանակերտ քաղաքը շինել է Տիգրան Մեծը և ոչ Տիգրան Երվանդյանը, ինչպես ասում է Խորենացին։ Սակայն սա սխալ չէ, ինչպես վերը (ծանոթ.56) տեսանք՝ Տիգրան Երվանդյանին

գավառները հրամայում նրա ծառայության մեջ դնել: Եվ այդ կողմերի ոստան⁵⁹ կոչված ազնվական դասակարգն, ասում է, սրա սերունդից է առաջացել, իբրև թագավորական սերունդ:

Իսկ Աժդահակի առաջին կնոշը, Անուշին, և շատ աղջիկներ Աժդահակի սերունդից՝ պատանիներով և գերիների բազմությամբ հանդերձ, ավելի քան մի բույր մարդ, Տիգրանը բնակեցնում է մեծ լեռան արևելյան կողմը մինչև Գողթնի սահմանները. սրանք են Տամբատ, Ուկիողա, Դաժգույնք և Գետեզրյա ուրիշ դաստակերտներ, որոնցից մեկն է Վրանջունիք, մինչև Նախճավան ամրոցի դեմուդեմը: Նրանց է թողնում նաև երեք ավաններ – Խրամ, Զուղա և Խորշակունիք՝ գետի մյուս կողմում, ամբողջ դաշտը, որի գլուխն է Աժդանական, մինչև նույն Նախճավանի ամրոցը: Բայց վերը հիշված Անուշ կնոշն իր որդներով հանգիստ բնակեցնում է մեծ լեռան փլվածքի վերջում: Այս փլվածքն, ասում են, առաջ է եկել մի ահազին երկրաշարժից. այս բանը պատմում են այն մարդիկ, որոնք Պտղոմեոսի⁶⁰ հրամանով ընդարձակ ուղևորություններ կատարելով ասպարեզներով չափեցին մարդկանց բնակության տեղերը, մասամբ նաև ծովը և անբնակ վայրերը Այրեցյալ գոտուց մինչև Քիմյուռոն⁶¹: Իսկ Անուշին սպասավորներ տալիս է նույն այն մարերից, որ լեռան ստորոտում բնակվեցին:

Այս բանը ճշմարտապես պատմում են և թվելյաց երգերը, որ ինչպես լսում եմ, ախորժելով պահել են զինեվետ Գողթն գավառի կողմի մարդիկ, այդ երգերում չափածո շարադրվում են պատմություններ Արտաշեսի և նրա որդիների մասին, այլարանաբար հիշելով և Աժդահակի սերունդները, նրանց վիշապազուններ կոչելով: Որովհետև Աժդահակ մեր լեզվով նշանակում է վիշապ:

Այլև ասում են.

վերագրված է շատ բան, որ սկզբնապես վերաբերվելիս է եղել Տիգրան Մեծին: Տիգրանակերտի շինությունն էլ պետք է համարել այդպիսի շփոթություններից մեկը:

59 Ոստան բառը հայերենում նշանակում էր 1).Արշակունյաց թագավորների սեփական կալվածքը, 2).մայրաքաղաք, թագավորանիստ քաղաք, 3).այդտեղ ապրող ազնվականությունը:

60 Սա Պտղոմեոս Կլավդիոսն է, ամենանշանավոր հույն աստղաբաշխ, մաթեմատիկոս և աշխարհագիր, որ ապրում էր Աղեքսանդրիայում Բ. դարում հ.թ: Նա առաջինը փորձեց, գիտական հաշիվների վրա հիմնված, կազմել առաջին աշխարհագրական քարտեզը (մի կիսագնդի), հարավային լայնության 20 աստիճանից մինչև հյուսիսային լայնության 65 աստիճանը, որոնցից ավելի հարավ և ավելի հյուսիս ընկած աշխարհամասերը կոչեց անծանոթ երկիր: Այն մարդիկ, որոնք նրա հանձնարարությամբ շրջել են երկիրը՝ չափելու և նկարագրելու համար, հիշում է և Շիրակացու Աշխարհացուցը, իսկ օտար հեղինակներից, ինչպես գրում է Էմինը, Դիոդորոս Սիկիլիացին և Ստրաբոնը:

61 Քիմեռոն, հունարեն ձմեռային, նշանակում է սառուցյալ երկիր:

Արտավագդը՝ քաջ որդին Արտաշեսի, չգտավ

Ապարանքի փոքրիկ տեղ,

Արտաշատը հիմնելիս՝

Անցավ գնաց և շինեց

Մարաստանում Մարակերտը»:

«Արտավագդը, Արտաշեսի քաջ որդին, Արտաշատի հիմնվելու ժամանակ, մի փոքրիկ տեղ չգտնելով ապարանքի համար՝ անցավ, ասում են, գնաց և Մարաց մեջ շինեց Մարակերտը», որ զտնվում է Շարուր կոչված դաշտում: Ասում են նաև.

«Տենչալով տենչում է Սաթենիկ տիկինը

Արտախուր խավարտ և տից խավարծի

Արգավանի բարձերից⁶²»:

Արդ, դու այստեղ առավելապես չես զարմանա, թե ինչպես պատմեցինք Ճշմարիտը՝ բացատրելով մութ պատմություններն այն վիշապների մասին, որ ապրում են Ազատն ի վեր⁶³ Մասիսի վրա:

ԼԱ (ԼԲ)

ԹԵ ՈՐՈՆՔ ԵՆ ՍՐԱ ՍԵՐՈՒԿՆԵՐԸ ԵՎ ԻՆՉ ՑԵՂԵՐ ԶԱՏՎԵՑԻՆ ՍՐԱՆԻՑ

---

62 Մի առեղծվածային խոսք Խորենացու պատմության, հատկապես ժողովրդական երգի մեջ, որ հասկանալու և բացատրելու վրա շատ միտք են հոգնեցրել բանասերները: Խորենացին, որ ուրիշ անգամներ երգերի այլաբանությունը մեկնում է՝ այստեղ ոչ մի մեկնություն չի բերում, իսկ մի ուրիշ տեղ մութ ակնարկում “իբր տրփանք Սաթինկան ընդ Վիշապազունսն”, “իբր” բառով կարծես կամենալով հասկացնել, թե ինքը Սաթենիկի սիրահարությանը Արգամին շատ էլ չի հավատում:

63 «Ազատ» բառը, ինչպես Մասիս լեռան մակդիր՝ գործ է ածված այստեղ և հետո մի քանի անգամ: Ազատ բառին տվել են մի քանի բացատրություն, բայց ամենից հավանականն է «ազնվական, վեհ» նշանակությունը, որ շատ հարմարվում է այս լեռան արդարս վսեմ դիրքին: Պետք է միայն նկատել, որ Ազատը ածական անուն չէ, իբրև վերադիր Մասիսի, այլ այդ լեռան սկզբնական բուն հայերեն անունն է, իսկ Արարատը հին հայ հեղինակները ոչ մի անգամ չեն գործածել այս լեռը նշանակելու համար:

Ինչպես որ ինձ պատմողիս սիրելի է հավաստի պատմել այս պատմության մեջ բուն և առաջին Տիգրանի և նրա գործերի մասին, հիշելով զրուցներն այս Երվանդյան Տիգրանի մասին, նույնպես սիրելի պետք է լինեն ընթերցողին ինչպես այդ մարդն ու նրա գործերը, այնպես էլ նրան վերաբերյալ պատմությունները: ՈՒստի ես սիրում եմ ըստ քաջության այսպես կոչել – Հայկ, Արամ, Տիգրան, որովհետև քաջերի սերունդները քաջերն են, իսկ նրանց միջև եղածներին ով ինչպես ուզում է՝ թող կոչի: Բայց դիցարանական տեսակետից ևս ճշմարիտ է մեր ասածը: Չկա ոչ մի Արամազդ, բայց միայն նրանց համար, որոնք կամենում են, որ Արամազդ լինին. և այսպես կոչված չորս Արամազդներից մեկն է միայն՝ Ճաղատ Արամազդը⁶⁴: Այսպես նաև շատերը կան Տիգրան անունով, բայց սա մեկ և միակն է Հայկազուններից, որ Աժդահակին սպանեց, և գերեվարեց նրա տուն ու տեղը և Անուշին, վիշապների մորը, և Կյուրոսին, նրա բարի կամքով և հոժարությամբ, օժանդակ ունենալով՝ Մարաց և Պարսից իշխանությունը հափշտակեց:

Սրա որդիներն են Բաբ, Տիգրան և Վահազն⁶⁵, որի մասին մեր երկրի առասպելներն ասում են.

«Երկնում էր երկինք, երկնում էր երկիր,

Երկունքը բռնել էր ծովում

Նաև կարմրիկ եղեգնիկին:

64 Բնագրում գրված է Կունդ ոմն Արամազդ: Չորս ձեռագիր ունին՝ կատարումն Արամազդ, երկուսն է՝ ուստ կամ սուստ: Թարգմանիչներն ու մեկնիչները չեն հասկանում Կունդ բառը՝ Արամազդի նկատմամբ: Կունդ, կնդիկ՝ հայերեն բառ է, նշանակում է ճաղատ, և վերադիր է Արամազդի (Զևսի) մի արձանին Արգոսում, որտեղ նա քանդակված է ճաղատ գլխով:

65 Վահազն իրանական ծագում ունի: Զենդերեն, Պահլավերեն, որից Հայերեն Վարհազն – Վահազն: Պարսիկների մոտ նա հաղթության աստված էր, ինչպես սկզբնապես և հայոց մեջ: Ինչպես ուրիշ արևելյան աստվածներ՝ համեմատված են արևմտյանների հետ,- Զրվան=Կոռնոս, Արամազդ=Զևս և այլն,- այնպես էլ հնում Վահազն աստվածը համեմատված է հունաց Զերակլեսի հետ: Բայց այս համեմատությունն այնքան էլ ճիշտ չէ, քանի որ հայ Վահազնը անտարակույս աստված է, այնինչ Զերակլեսը միայն դյուցազն է և մահկանացու: Խորենացուն, իհարկե, լավ հայտնի էր թեկուզ Ազարանգեղոսից, որ Վահազնը աստված է եղել, պաշտվելիս է եղել սեփական մեհյանում, բայց, հավատարիմ իր եվհեմերական աշխարհայացքին՝ նրան մարդացնում է, ինչպես վարվել է և ուրիշ աստվածների հետ: Նա հիշում է, թե վրաց աշխարհում նրան աստվածացքել են, արձան են կանգրեցրել ու զոհերով պատվել, բայց Հայաստանում նրա պաշտամունքի մասին ոչինչ չի ասում: Իշխական պատերազմ նույն է, թե Տրոյական պատերազմ:

Եղեգնի փողով ծուխ էր ելնում,

Եղեգնի փողով բոց էր ելնում

Եվ բոցից դուրս էր վազում

Մի խարտյաշ պատանեկիկ:

Վազում էր խարտյաշ մի պատանեկիկ

Նա հուր մազեր ուներ,

Բոց մորուք ուներ,

Եվ աչիկներն իին արեգակներ»:

Մենք մեր ականջով լսեցինք, ինչպես այս ոմանք երգում էին փանդիռներով: Դրանից հետո երգի մեջ ասում էին, թե կովել է վիշապների հետ ու հաղթել, և Հերակլեսի քաջագրծություններին շատ նման բաներ էին երգում նրա մասին: Բայց ասում են նաև, թե սա աստվածացրած է, և Վրաստանում սրա հասակով արձան կանգնեցնելով՝ պատվում էին զոհերով:

Սրա սերունդներն են Վահունիները: Սրա կրտսեր որդուց՝ Առավանից ծագել են Առավելյանները: Սրա որդին էր Առավանը, սրանը՝ Ներսեհը, սրանը՝ Զարեհը, սրա սերունդից են Զարեհավանյան կոչված ցեղերը: Զարեհի առաջին որդին էր Արմոդը, սրանը՝ Բագամը, սրանը՝ Վահանը, սրանը՝ Վահեն: Սա Աղեքսանոր Մակեդոնացու դեմ ապստամբելով՝ մեռնում է նրա ձեռքով:

Այստեղից սկսած մինչև Վաղարշակի թագավորելը Հայաստանում՝ ստույգ բան չունեմ քեզ պատմելու, որովհետև խառնակություններ և շփոթություններ լինելով՝ մեկը մյուսից առաջ էր վազում մեր երկրին տիրելու: Այս պատճառով էլ Արշակ Մեծը դյուրավ Հայաստան մտնելով՝ իր եղբորը՝ Վաղարշակին թագավորեցնում է Հայաստանի վրա:

ԹԵ ԻԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՀԵՎՏԱՄՈՒԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՂԱՎ, ԵՎ ՄԵՐ
ԶԱՐՄԱՅՐԸ

ՍԱԿԱՎԱԹԻՎ ԵԹՈՎՊԱՅԻ ԶՈՐՔԻ ՀԵՏ ԱՅՆՏԵՂ ԷՐ ԵՎ ԱՅՆՏԵՂ ՄԵՌԱՎ

Այս երկու պայմաններն են, որ քո հարցափրության շնորհիվ մեզ տագնապ ու նեղություն են պատճառում – համառոտաբանություն և արագաբանություն, այն էլ պերճ ու պայծառ, ինչպես պլատոնական խոսքերը, ստությունից հեռու և լի ճշմարտությամբ, և այս կերպով քեզ միանգամից պատմել առաջին մարդուց սկսած մինչև քեզ: Բայց այս բոլորը միասին չի կարող պատահել: Որովհետև Աստված, որ ամեն բան ստեղծեց, նա որ կարող էր մի ակնարկությամբ մի ակնթարթում ամեն ինչ գոյացնել՝ այսպես չարավ, այլ օրեք որոշեց և ստեղծվածների մեջ կարգեր, որովհետև մի քանիսն առաջին օրվա ստեղծվածներն են, մի քանիսը՝ երկրորդի, երրորդի և հաջորդ օրերի: Եվ սրանով Սուրբ հոգու ուսմունքը մեզ սովորեցնում է նույնպիսի կարգեր պահպանել: Բայց քո փափազը մենք տեսնում ենք այսպիսի աստվածաշնչային սահմանից դուրս եկած, որ ամեն բան և մի անգամից և ճշմարտությամբ քեզ ասված լինի: Իսկ մենք կամ երկար պետք է գրենք, որպեսզի ցանկացածիդ պես լինի, կամ կարձ, որ քեզ հաճելի չի լինի: Որովհետև քո շտապեցնելուց մենք ոչինչ չգրեցինք Աղեքսանդր Մակեդոնացու մասին, ոչ էլ իլիական պատերազմի մասին իր տեղումը հիշեցինք և այստեղ ենք կցում: Չենք կարող ասել, իմաստուն թե անհանձար հյուսն ենք մենք դառնում, երբ այստեղ, պատշաճ է թե ոչ այժմ միայն վերջումն ենք կցում կարևոր և մեր շարադրանքին արժանի պատմությունները:

Եվ այս ճառերից որոնք պետք է առաջինը լինեն, եթե ոչ Հոմերոսից պատմվածները, այն՝ ինչ որ պատմվում է իլիական պատերազմի մասին ասորեստանցիների Տևտոնոս թագավորի ժամանակ: Եվ մեր Զարմայրը, որ ասորեստանցիներին հպատակ էր, քիչ մարդով եթովպական զորքի հետ օգնական է եղել Պրիամոսին և այնտեղ հելլենացի քաջերից վիրավորվելով մեռել է, բայց կկամենայի թե Արիլլեսից և ոչ թե մի ուրիշ քաջից:

Վերջացավ Առաջին Գիրքը, Հայոց մեծերի ծննդաբանությունը:

---

66 Իլիական պատերազմ նույն է, թե Տրոյական պատերազմ:

Պարսից Առասպելներից

ԲՅՈՒՐԱՍՊԻ ԱԺԴԱՀԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Բայց ի՞նչ ցանկություն է արդյոք, որ ունես, Բյուրասպի Աժդահակի⁶⁷ առասպելները փծուն ու անհեթեթ են, կամ ինչո՞ւ ես մեզ նեղություն տալիս պարսից անմշակ ու անճաշակ և մանավանդ անխմաստ առասպելների համար, ինչպես են նրա առաջին և անբարի բարերարությունը, դևերի նրան սպասավորելը, վիշապածին ու ստին վրիպեցնել չկարողանալը, ուսերը համբուրելը, այնտեղից վիշապներ ծնվելը, այնուիետև չարության աճումը, փորի համար մարդիկ սպառելը։ Հետո մի ուն Հրուդենի նրան կապելը պղնձե լարերով և Դմբավլնդ կոչված լեռը տանելը, հետո Հրուդենի քնելը ճանապարհին, և Բյուրասպի նրան քաշելով բլուր տանելը։ Հրուդենի զարթնելը և նրան լեռան ինչ-որ այր տանելս ու կապելը և ինքն իրեն նրա առաջ իբրև արձան հաստատելը, որից սարսափահար եղած՝ հնազանդ է մնում շղթաներին և չի իշխում դուրս գալ և աշխարհը ոչնչացնել։

67 Բյուրասպի Աժդահակ-պարսից առասպելական հերոս Զոհակի մակդիրն է։ Ֆիրդուսին էլ նրան Աժդահակ է կոչում։ Բյուրասպ զենդերեն բյուր ձի ունեցող։ Հայերենի մեջ վերջի «ի» ածանցական մասնիկ է, ինչպես քաջազգի, տմարդի և այլն։ Բանասերները միաբերան վկայում են, որ Բյուրասպի Աժդահակի մասին Խորենացու պատմածք բոլորովին նման է Ֆիրդուսի պատմածին։ Ֆիրդուսին Շահնամեն գրեց ԺԱ. դարում, հիմնվելով առաջուց գրի առնված ավանդությունների վրա, որոնցից ամենահինը Զ. դարից էր։ ՈՒրեմն Խորենացին նրանից մի դար առաջ գիտեր այս պարսկական առասպելները, և ոչ միայն նա գիտեր, այլ Սահակ Բագրատունին, որ ծերունի Պատմահորը թախանձում էր՝ այս առասպելները գրել ու մեկնել։ Այս երևույթն էլ բազմաթիվ այլ երևույթների մեջ ցույց է տալիս, որ աստիճան պարսկական, հատկապես պահավական կուլտուրան տարածված էր Հայաստանում, գոնե նրա թագավորական և իշխանական տներում։ Որչափ էլ Պատմահայրը ատելություն և արհամարհանք է արտահայտում պարսից առասպելների նկատմամբ, բայց և այնպես նա պակաս հմուտ չէ նրանց, քան իր սիրած հունաց «պերճ և ողորկ» առասպելներին։ Բացի այս տեղից, որտեղ կարձառութ բերում է Բյուրասպի Աժդահակի մասին առասպելները, նա հիշում է նշանավոր փակլեան Ռոստոմին, զիտե նրա որտեղացի լինելը և հարյուր քսան փղի ուժ ունենալը, - մանրամասնություններ՝ որոնք հայտնի չեն Ֆիրդուսիին, թվում է կարձառութ առասպելներն Արտաշիր Սասանյանի մասին, մի ամբողջ գլուխ նվիրում է պահավների ծագման վերաբերյալ առասպելներին։

Ի՞նչ կարոտություն ունես այս սուտ առասպելների կամ ի՞նչ կարիք այսպիսի շինծու, անմիտ և անհանձար զրույցների: Մի՞թե սրանք հովների պերճ ու ողորկ, պատճառաբանված առասպելներն են, որոնց տակ այլաբանորեն թաքնված են Ճշմարիտ իրողություններ, բայց դու մեզ ասում ես, որ իմաստ տանք նրանց անիմաստությանը և անզարդը զարդարենք: Ես նույնը կրկնում եմ քեզ, ի՞նչ կարոտություն ունես սրանց, և ի՞նչ փափագ է՝ անբաղձալի բաներին բաղձալը և մեզ նոր նեղություն պատճառելը: Մենք այս վերագրում ենք քո մանկական հասակին և համարում ենք քո տիհաս խակության ցանկություն: Ուստի այստեղ էլ թող կատարած լինենք քո կամքը և փափագդ լրացնենք:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԻՆՉ ՈՐ ՀԱՎԱՍՏԻ ԲԱՆ ԿԱ ԲՅՈՒՐԱՍՊԻԻ ՄԱՍԻՆ

Պլատոնի խոսքն այժմ համարձակապես կարտասանեմ. Սիրողի համար կա՞ արդյոք ուրիշ ես, քանի որ իսկապես չկա մեկը: Որովհետև բացի ուրիշ անհնար բաներից, որ քեզ համար հնարավոր դարձրինք, այս էլ ենք կատարում: Որովհետև նրանց այն զրույցներն ու գործերը, որ մենք ատում ենք և մանավանդ որոնց լսելը տաղտկություն էր մեզ պատճառում, այսօր իմ ձեռքով ինքս շարադրում եմ, նրանց անմտության մեջ միտք դնելով և նրանց չափազանց հին և նրանց համար անհասկանալի անցքերն ահա կրացատրեմ, միայն թե սրանք քեզ ուրախություն կամ օգուտ բերեն: Բայց գիտցիր մեր ատելությունը դեպի այսպիսի զրույցները, որ ոչ առաջին գրքում պատմեցինք և ոչ նույնիսկ վերջին գրքում արժան համարեցինք շարադրել այլ զատ և առանձին: Ես կսկսեմ այսպես:

Պարսիկների Բյուրասպի Աժդահակ ասածը նրանց նախնին է, Նեբրովթին ժամանակակից: Որովհետև երբ լեզուները ամբողջ աշխարհի վրա ցրվեցին, այս բանը չկատարվեց խառնիխուռն և առանց առաջնորդների, այլ կարծես մի աստվածային, ակնարկությամբ որոշվեցին զլխավորներ և ցեղապետներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր սահմանը ժառանգեց կարգով ու գորությամբ: Եվ ես այս Բյուրասպի իսկական անունը ճանաչում եմ Կենտավրոս Պյուտիդա, որ գտել եմ քաղդեական մատյանում: Սա ոչ այնքան քաջությամբ, որքան ճոխությամբ և ճարտարությամբ իր ազգի ցեղասպանությունը վարում էր Նեբրովթին հնազանդվելով և կամենում էր ցույց տալ, որ ամենքը պետք է ընդհանուր կենցաղ ունենան, նա ասում էր, թե ոչ ոք չպետք է առանձին սեփական բան ունենա, այլ ամեն ինչ ընդհանուր պետք է լինի: Նրա ամեն մի խոսքը, ամեն մի գործը հայտնի էր, ոչ մի բան ծածուկ չէր մտածում, այլ սրտի բոլոր գաղտնի խորհուրդները լեզվովն արտահայտում էր, և սահմանում էր, որ բարեկամները նրա մոտ ելումուտ անեն ինչպես ցերեկով, այնպես էլ գիշերը: Եվ այս է նրա այսպես կոչված անբարի բարերարությունը:

Եվ որովհետև աստղաբանության մեջ հզոր լինելով կամեցավ նաև կատարյալ չարությունը սովորել, և այս նրան անկարելի էր, - որովհետև, ինչպես վերն ասացինք, մարդկանց խաբելու նպատակով սովորություն ուներ ոչ մի բան ծածուկ չգործել, ուստի այնպիսի կատարյալ և ծայրահեղ չարությունը սովորելու հնարավորություն չկար, - այս ուսման համար մի դառն հնարք է մտածում, - իբրև թե փորի սարսափելի ցավեր ունի, որ ոչ մի ուրիշ միջոցով չի բժշկվի, եթե ոչ մի ինչ՝ որ խոսքով ու սոսկալի անունով, որը ոչ ոք չի կարող լսել առանց վտանգի։ Եվ սովորած չար ոգին, որ նյութում էր չարությունը, գլուխը Բյուրասպիի ուսերի վրա դնելով անկասկած սովորեցնում էր նրան անբարի արվեստը, տանը և հրապարակներում, ականջին խոսելով։ Սրա մասին առասպելում ասում են, թե սատանայի ճուտը նրան սպասավորելով կատարում էր նրա կամքը, որի համար հետո, պարզև խնդրելով, ուսը համբուրում էր։

Իսկ վիշապներ բուսնելը կամ Բյուրասպիի կատարելապես վիշապանալը, որ ասում են, այս է։ Որովհետև նա անթիվ մարդիկ սկսեց զոհել դներին՝ ուստի ժողովուրդը նրանից զզվեց և բոլորը միաբանեցին ու նրան հալածեցին, նա փախավ վերոհիշյալ լեռան կողմերը, երբ հալածանքը նրա դեմ սաստկացավ, նրա հետ եղած ամբոխը քայքայվեց և ցրվեց, հալածողներն այս բանին վստահանալով՝ մի քանի օր այդ տեղում հանգիստ առան։ Սակայն Բյուրասպին ցրվածներին նորից հավաքելով՝ հանկարծորեն նրանց վրա է հասնում, մեծ վնասներ պատճառելով, բայց բազմությունը հաղթում է և Բյուրասպին փախուստ է տալիս։ Հասնում նրան սպանում են լեռան մոտ և զցում են մի մեծ ծծմբային վիհի մեջ։

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Միջին պատմություն մեր նախնիքների

Ա

Այժմ քեզ գրում եմ այն առանձին գործերը, ինչ որ մեր երկրում են կատարվել, սկսելով երկրորդ գիրքս, կարգով պատմելով Աղեքսանդրի թագավորությունից մինչև քաջ ու սուրբ մարդու՝ Տրդատի թագավորությունը, ինչ որ այստեղ քաջության և արիության, իմաստության և բարեկարգության գործեր են կատարվել ամեն մի թագավորի ձեռքով,